

Янковська Жанна Олександрівна
доктор філологічних наук,
професор кафедри філософії та культурного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»
м. Острог, Україна

**МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В УМОВАХ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННИЙ ЧАС
КРІЗЬ ПРИЗМУ ТВОРІВ ІРИНИ САВКИ**

Поняття ідентичності зараз надзвичайно широко використовується в наукових дослідженнях. За «Енциклопедією сучасної України», термін «ідентичність» походить від латинського «identicus», що означає однаковий, тотожний [1]. Виділяють різні види ідентичності залежно від того, за якими критеріями ідентифікують те чи інше явище, народ чи людину: національна, етнічна, культурна, релігійна, соціальна, професійна і т. д.

Національна ідентичність серед усіх цих видів є найбільш значимою, оскільки визначає ідентифікацію (чи й самоідентифікацію) особистості у належності її до певної етнічної спільності, народу, нації, культури, що відповідно зумовлює її ставлення до інших та самої себе, а також спонукає задуматися над рисами, які під час ідентифікації характеризуються як ментальні: характер, звички, поведінка, навіть зовнішність.

В умовах будь-яких військових протистоянь між різними народами-націями, а надто в часи повномасштабних війн, проблеми усвідомлення національної ідентичності постають надзвичайно гостро, і це ми можемо спостерігати в Україні сьогодні, під час російської агресії. У цих умовах постає нагальна потреба переосмислення українських культурних цінностей та історії. Виборюючи нині свою справжню незалежність на полі бою, Україна прокреслює шляхи подальшого національного поступу без болісних рефлексій «радянщини».

Проживання у поліетнічному світі (а він сьогодні є саме таким), в умовах протистоянь загострюється не лише відчуття власної ідентичності, але й міжетнічні відносини, навіть у повсякденному житті, де така взаємодія буває не такою однозначною, як на полі бою. І «вирівнювання» таких стосунків, долання міжнаціональної ворожнечі – процес дуже складний, що може тривати десятиліттями, а то й століттями, якщо взагалі можливий. Реально таке протистояння та міжнаціональна ненависть можуть бути подолані тільки між самодостатніми народами, коли, вийшовши з-під впливу «негативних державних лідерів» та політики експансії, вони проводять мирну політику, що базується на ідеях міжетнічного плюралізму. Сьогодні можемо це простежити у відносинах між Україною з одного боку та Польщею і Німеччиною – з другого.

Проте на скрижалях історії відносини України з цими державами також не були однозначними. Ми пам'ятаємо операцію «Вісла», «волинську трагедію» та інші політичні події, пов'язані із нині дружньою Польщею, а надто Другу світову війну, яка надовго посіяла зерно незгоди між українським та німецьким народами. І це не тільки ідеї, політичні перипетії, але й зламані чи змінені долі цілих родин, взаємодія із представниками інших національностей. Про це найбільше, включаючи емотивний аспект, можемо дізнатися із художніх творів, адже авторська словесність – це «художнє відображення дійсності».

Дуже цікаво про вияв та стосунки представників різних національних ідентичностей в роки Другої світової війни та у повоєнний період писала у своїх творах сучасна письменниця Ірина Савка, часто використовуючи метод біографізму, родинні історії, вияскравлюючи риси героїв за допомогою художньої деталі, що їй вдається надзвичайно добре. Особливо ця проблема висвітлена у її новелах із збірки «Шипшинове намисто» та автобіографічному романі «Три Марти». Серед новел, у яких відображена ця тема, варто назвати твори «Шипшинове намисто», «Кася з дідом», «Під ранок», «Гобелени долі», деякі інші. У них іноді буквально декількома штрихами-деталлями письменниці вдається ідентифікувати найбільш яскраві

риси українців, євреїв, німців, поляків, а також підкреслити, що серед представників цих народів є різні характери. Щодо українців, то вони зображені такими, що люблять рідну землю (це їх архетипна риса), готові прийти на допомогу іншим, ризикуючи у складний воєнний час навіть своїм власним життям (новела «Під ранок»), шанують родинні цінності, як, скажімо, в новелі «Шипшинове намисто», де шипшиновий кущ є наскрізною деталлю, яка символізує продовження роду. Але авторка не боїться писати й про негативні риси тих же українців, що уособлені, наприклад, в образі Генделика із вищезгаданої новели «Під ранок».

Про відображення рис українськості у творах Ірини Савки можна говорити багато, але варто більше зупинитися на представленні нею іншості героїв. У новелі «Кася з дідом» уся увага читача прикута до старенької пари євреїв – Рози та Ісака, які, будучи молодими, одні вижили із великої єврейської родини й общини, яка фактично вся була розстріляна у Львові під час Другої світової війни. Їх заховали у в'язниці під підлогою, а потім переховували у селі в корівнику селяни, навіть тоді, коли на подвір'ї стояли ворожі солдати. Ця єврейська пара прожила складне і скромне життя, проте їх ідентичність простежується у всьому: як вони одягалися, як поводити себе під час щоденного «спацеру» стометрівкою львівського парку й біля колишньої синагоги та «великих могил» розстріляних предків, їх вроджена доглянутість, інтелігентність. Таку інтелігентну, майже рафіновану вишуканість підкреслює згадка Рози про те, як донька Рут, яка давно не бачила батьків, бо виїхала до Ізраїлю, недавно у подарунок «прислала фрачний костюм», на якому «блискучі лацкани мали підкреслювати батькову імпозантність» [2, с. 27].

У зображенні трагізму долі цієї старої єврейської пари відіграла роль ще й «соціально-радянська» ідентичність – були сплюндровані могили їхніх рідних, на їх місці вирито котлован під будинок. У них було бажання, як прийде пора, спочити біля розстріляних родичів, але саме після цього Ісак і Роза твердо вирішили, що поїдуть до доньки Рут, на «Святу землю», повезуть до Великої Стіни «святий родинний плач і поховані мрії тих, хто залишився на

тому велетенському цвинтарі – Окопиську, на тому горбі горя і смутку» [2, с. 31]. А поки вони щовечора зі смутком проходять біля будинку, де пройшла їхня юність, але його забрали «совети», проте як найбільшу цінність герої пронесли крізь життя пам'ять про те, що вікна у цьому будинку робив ще їх «дід Яків».

У новелі «Під ранок» більше йдеться про те, як українські селяни переховували й годували у лісі цілу єврейську общину. Але знайшовся зрадник – Михайло Генделік, який видав їх карателям. Найвиразнішими та вражаючими тут є дві художні деталі: перша вразила запахом – «пахло квітами, росою, чистим ранком і свіжою кров'ю» [2, с. 36], а друга побаченим – «збоку під кущем *горіли просьбою великі чорні очі Белли* – дочки доктора Ройтмана» [2, с. 36].

Німці як нація у новелах Ірини Савки проступають теж дуже коротко та неоднозначно. З одного боку – це у роки Другої світової війни – вороги, які прийшли на українську землю із загарбницькою метою та спричинили багато горя. З іншого ж – це конкретні образи, причому майже протилежні: образ немилосердної німкені пані Берти, яка усвідомлює себе представницею «вищої раси». До неї потрапила на примусові роботи головна героїня новели «Шипшинове намисто» Мирослава. У спогадах про молодість їй не раз зринають «кістляві руки фрау Берти», що «гепали в плечі дівчиськові» [2, с. 39].

Зовсім по-іншому зображено німецького молодого солдата Еріха, про якого згадує Павліна із новели «Під ранок»: «Серед чужинців теж були сердечні люди, хоч би й той Еріх. Молодий такий, як її Павло, правда, білявий. І очі добрі мав. Послав же їх той Гітлеряка вбивати. Видно, не дуже хотів той гріх брати на серце, бо замість автомата притискав до грудей скрипку і лагідно гладив, ніби шукав у ній помочі...» [2, с. 33]. З цього героїня робить висновок, що й «серед німаків теж були люди й людиська, як і серед нас» [2, с. 34].

Польська ідентичність представлена у новелі письменниці «Гобелени долі» в образі Марисі, доглядальниці пані із Відня – Матільди. Вона

стримано пронесла крізь життя хрест своєї нелегкої долі, маючи вроджену шляхетність та стриманість. Проте найвиразніше простежується взаємодія представників польської та української ідентичності за сторінками «родинної саги» Ірини Савки «Три Марти». Три жінки протягом життя торкнулися серця головного героя Романа, і за іронією долі усі мали одне ім'я. Перше його кохання – Марта із його рідного села, була україркою, але батьки розлучили їх, видавши заміж за поляка. Вона виїхала до Польщі, довго проживши там, засвоїла багато рис, які єднали її з цим народом. Друга Марта – із поляків, які залишилися жити в його селі після переселення. Це його дружина, з якою одружився спочатку у пам'ять про своє перше кохання, але потім полюбив усім серцем, ростив із нею доньку Марійку. Вона усвідомлювала себе полькою, проте, виростаючи і живучи між українцями, увібрала багато їхніх рис ідентичності, навіть свята святкували разом, оскільки костел у селі зруйнували, «вона завжди була насторожі, у відданості і щасті, що він у неї є» [3, с. 26]. Вона була натурою шляхетною, проте, як україрка, поступливою, м'якою, роботящою. Із третьою Мартою, самотньою полькою (чоловік помер перед війною), Роман зустрівся у Польщі, вона порятувала його, коли утік із німецького полону. Одного разу між ними виникла мимовільна близькість. Роман повернувся додому, в Україну, а в Польщі зростала його донька Анета. Цікавою є колізія роману, вибудована так, що всі ці Марти присутні у житті героя до кінця. Марта з Анетою приїждять до України і гостюють у сім'ї Романа, проте матір зберігає таємницю народження доньки. Про це він дізнається тільки на її весіллі. А нареченим дівчини став Влодек – син Марти, яка була першим нездійсненим коханням Романа. За текстом роману можна простежити, як взаємодіють та переплітаються ознаки ідентичностей трьох однойменних героїнь.

Зазначена тема заслуговує на ширше та більш скрупульозне, докладніше розкриття із використанням компаративного і текстологічного аналізу, що є перспективою зазначеної теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-13770>.
2. Савка І. Шипшинове намисто. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 158 с.
3. Савка І. Три Марти. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 256 с.